

MATERIAŁY, ARTYKUŁY, RECENZJE,

Władysław Szulist

MATERIAŁY DO HISTORIOGRAFII KOŚCIELNEJ
PÓŁNOCNEJ CZĘŚCI POMORZA NADWIŚLAŃSKIEGO 1976—1990

Uwagi wstępne

Prezentowany materiał jest dalszym ciągiem publikacji, który został zamieszczony w Studiach Gdańskich¹ i Studiach Pelplińskich². Obejmował on 2 oddzielne diecezje. Poniższa publikacja odnosi się do północnej części Pomorza Nadwiślańskiego w zakresie kultury religijnej. Przyjęto tu umowną linię miast Malbork, Tczew, Kościerzyna i Bytów. Ten geograficzny obszar odnosi się do czasów historycznych jak i współczesnych.

Najpełniej jak dotychczas bibliografię omawianego terenu podają Zapiski Historyczne. Pomocna może być tu bibliografia E. Wermkego³ prezentująca niemiecki punkt widzenia. Interesujące omówienie źródła, stanu badań wraz z wykazem literatury zawiera Historia Gdańska⁴.

1. Okres ksiąząt pomorskich

Do problematyki kościelnej tego okresu mogą być przydatne badania archeologiczne B. Lepówny⁵ i W. Stępień⁶.

² W. Szulist, *Historiografia diecezji chełmińskiej (1945—1976)*, Studia Pelplińskie 1977, s. 395—437.

³ E. Wermke, *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen für die Jahre 1971—1974*, Marburg/Lahn 1978, rec. Zapiski Historyczne (Z.H.) 1980 s. 4, s. 130. Por. także: M. Andrzejewski, *Erich Keyser — badacz historii Gdańska i Pomorza Gdańskiego*, Rocznik Gdański (R.Gd.) 1982, z. 2, s. 197—206.

⁴ *Historia Gdańska*, t. I do roku 1454 pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1978, s. 629—673, t. II 1454—1655, Gdańsk 1982, s. 769—819.

⁵ B. Lepówna, *Gdańskie nekropolie we wczesnym średniowieczu*, Pomorania Antiqua, t. 13, 1988, s. 143—159; też: *Krótką charakterystyką wyników prac wykopaliskowych przeprowadzonych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Chmielnie w latach 1971—1974*, Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura 1980, z. 18, s. 161—171; też: *Materialne przejawy wierzeń ludności Gdańska w. X—XII*, Pomorania Antiqua 1981, t. X, s. 169—199.

⁶ W. Stępień, *Puck przed grodziskiem*, Z Otchłani Wieków 1983, z. 1—2, s. 49—57.

W związku z 800-leciem klasztoru oliwskiego przybrały na sile badania z tego zakresu na gruncie krajowym i zagranicznym. Wymianę własnych stanowisk na temat najstarszych dziejów tego klasztoru na łamach Zapisek Historycznych zaprezentowali K. Dąbrowski⁷ i A. Sikora⁸. Kilka pozycji temu zagadnieniu poświęcił H. Lingenberg, w tym także książkowe⁹. „Choć punkt widzenia autora jest niewątpliwie niemiecki i niektóre stwierdzenia mogą wywołać dyskusję, nie można mu jednak odmówić rzetelności warsztatowej i dążenia do obiektywizmu”¹⁰. Metodologiczną polemikę z nim podjął w cennym studium pomorski mediewista K. Jasiński¹¹. Dalszą U. Arnold¹². Do oliwskiej tematyki odnoszą się jeszcze artykuły J. Sporsa¹³, K. Dąbrowskiego¹⁴, H. Neumeyera¹⁵, K. Bruskiego¹⁶ i J. Wenty¹⁷.

Zbliżająca się rocznica 1000-lecia pobytu św. Wojciecha w Gdańsku i jego śmierci w Prusach coraz częściej nurtuje umysły badaczy. Przyczynami śmierci tego świętego zajął się S. Mielczarski¹⁸. Popularny cha-

⁷ K. Dąbrowski, *W sprawie najstarszych dziejów klasztoru oliwskiego*, ZH 1982, z. 1, s. 101—116. Por. także: *Przeniesienie sarkofagu ksiąząt pomorskich*, Gwiazda Morza 9/16.12.1984.

⁸ F. Sikora, *Jeszcze raz w sprawie pracy o opactwie oliwskim w XII—XVI w.*, tamże, s. 117—122. Por. także: F. Sikora, *Początki klasztoru cysterek w Żarnowcu*, ZH 1983, z. 1—2, s. 7—30.

⁹ H. Lingenberg, *Die Anfänge des Klosters Oliwa und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig*, Stuttgart 1982. Rec. Archeion 1984, t. 78, s. 352—355. Tenże: *Oliwa: ältestes Kloster Pommerrellens, schon 800 Jahre alt?* Westpreussen Jahrbuch 1981 Bd 31, s. 36—48; tenże: *Oliwa — 800 Jahre. Von der Zistercienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Klosters und Ortes Oliwa 1186—1986* Lübeck 1986, tenże: *Die Gründung des Klosters Oliwa und die Entstehung der deutschrechtlichen Stadt Danzig im Lichte der neuesten Forschungen*, Zeitschrift für Ostforschung 1987, t. 36, H. 3, s. 321—282.

¹⁰ J. Borzyszkowski, *Między 800-leciem Oliwy a 1000-leciem Gdańska*, Pomorania 1990, nr 4, s. 23—24.

¹¹ K. Jasiński, *Chronologia kościołów gdańskich w XII i XIII wieku*. Uwagi metodyczne ZH 1985, s. 1, s. 55—77, z. 2, s. 69—89.

¹² U. Arnold, *Die Gründungsgeschichte des Klosters Oliwa und der deutschrechtlichen Stadt Danzig zu einem Buch von Heinz Lingenberg*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1983, Bd. 42., s. 147—156.

¹³ J. Spors, *Dokument fundacyjny Sambora I dla Oliwy z roku 1178*, Studia Źródłoznawcze 1977, s. 22, s. 111—124.

¹⁴ K. Dąbrowski, *Działalność społeczna cystersów w Oliwie XII—XVI wieku*, Summarium KUL 1974, nr 3 (druk) 1978, s. 131—138.

¹⁵ H. Neumeyer, *Das Kloster Oliwa zu seiner Begründung vor 800 Jahren*, Westpreussen Jahrbuch 1978, Bd 28, s. 5—12.

¹⁶ K. Bruski, *Sprawa autentyczności dokumentów Sambora II dla cystersów oliwskich*. Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego UG, Historia 1985, nr 15(1987), s. 5—20.

¹⁷ J. Wenta, *Zaginiony rocznik oliwski z XIII/XIV wieku*, ZH 1980, z. 3, s. 7—24. Rec. G. Labuda, Studia Źródłoznawcze 1983, t. 27, s. 229—230.

¹⁸ S. Mielczarski, *Przyczyny śmierci św. Wojciecha*, Studia Warmińskie 1982, t. 19, s. 19—30.

rakter ma broszura T. Zychiewicza¹⁹. Tej problematyki dotyczy również artykuł A. Trillera²⁰.

Do cenniejszych publikacji należą pozycje J. Sporsa²¹ i J. Pomierskiego²². Wyostrzyli oni krytycyzm i wprowadzili nowe rozwiązania oraz wysunęli szereg sugestii w stosunku do dotychczasowych opracowań S. Kujoty, S. Librowskiego i W. Łęgi²³.

Z niecierpliwością trzeba czekać na słownik historyczno-geograficzny dla Pomorza Gdańskiego tak potrzebny dla wielu dyscyplin historycznych, czego dowodem może być opublikowany dla Ziemi Chełmińskiej²⁴.

Szereg publikacji różnych autorów odnoszących się do tego okresu można określić jako przydatne dla uzyskania szerszego tła dziejów kościelnych²⁵.

2. Czasy krzyżackie

W zakresie wydawnictw źródłowych dla interesującego nas terenu bardzo przydatna jest księga komturstwa gdańskiego uwzględniająca

¹⁹ T. Zychiewicz, *Święty Wojciech Biskup i Męczennik*, Olsztyn 1987; A. Zbierski, *Biskup z Pragi — męczennik z Polski*, *Gwiazda Morza* 28/9 i 5/5 1985.

²⁰ A. Triller, *Das Martyrium des hl. Adalbert von Prag, Westpreussen Jahrbuch* 1980, Bd 30, s. 21—26.

²¹ J. Spors, *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i sławieńsko-słupskiego od XII do początku XIV w.*, Słupsk 1983.

²² J. Powierski, *Podziały terytorialne Pomorza Gdańskiego i ziem na prawym brzegu dolnej Wisły w średniowieczu (w) Konferencja Pomorska (1987)*, Ossolineum 1979, s. 87—110.

²³ B. Sliwiński, *Urzednicy Pomorza Wschodniego do 1309 r.*, Ossolineum 1989, s. 15; J. Powierski, *Podziały...*, s. 99. Rec. książki J. Sporsa, *Podziały...* napisana przez M. Grzegorza ZH 1987, s. 3, s. 169—175.

²⁴ M. Grzegorz, *Ein Historisch — geographisches Lexikon von Pommerellen im Mittelalter als Grundlage für zukünftigen Forschungen Beiträge zur Geschichte Westpreussens*, Münster (West. 1985 nr 9, s. 169—178.

²⁵ R. Bodański, *Początki hierarchii kościelnej w Prusach (1206—1255)*, cz. I Studia Warmińskie, 16: 1979, cz. II tamże 18: 1981; *Osadnictwo nad dolną Wisłą w średniowieczu*, pr. zb. pod red. S. Gierszewskiego, Warszawa 1989; G. Labuda, *Znaczenie prawne i polityczne dokumentu Dagome iudex*, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* nr 25, z. 1, 1979, s. 83—100; tenże: *Chryścianizacja Pomorza, Pomerania 1987*, nr 2, s. 1—5; tenże: *Z badań nad genealogią książąt Pomorza Gdańskiego w XII i XIII w.*, *R. Gd.* 1981, z. 1, s. 5—35; tenże: *Geneza miasta na prawie lubeckim w Gdańsku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1981, z. 1, s. 63—73; E. Rozenkranz, *Dzieje polityczne Gdańska w XII stuleciu*, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza (SMDWP)* 26: 1980, s. 5—34; *Oryginalne dokumenty samoistne z XIII wieku*, opr. S. Librowski, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne (ABMK) 47: 1985; J. Spors, *Lokalizacja miasta lokacyjnego na prawie lubeckim w Gdańsku w drugiej połowie XIII i początkach XIV w.*, *R. Gd.* 42: 1982, z. 1, s. 17—81; E. Rymar, *Walka o Pomorze Gdańskie w latach 1269—1272*, *R. Gd.* 1987, z. 1, s. 5—33; E. Choinska-Bohdan, *Początki chrześcijaństwa na Pomorzu Gdańskim w X—XIII wieku*, Katalog wystawy Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, Gdańsk 1989.

także problematykę kościelną²⁶. Do źródeł odnoszą się również dwa artykuły J. Wenty²⁷.

Najlepszą jak dotychczas polską syntezę dziejów Zakonu Krzyżackiego udostępnili nam M. Biskup i G. Labuda²⁸. Przeszłość tego zakonu na szerszym tle omawiają także K. Górski²⁹ i H. Boockmann³⁰.

Cenną pozycję wydał M. Grzegorz. Zawiera ona oprócz osad z tego okresu także wykaz przynależności kościelnej (parafialnej i dekanalnej) poszczególnych miejscowości. Jest to jak dotychczas najpełniejsze i jedyne opracowanie z tego zakresu, chociaż autor zdaje sobie sprawę z niektórych hipotetycznych ustaleń i rozwiązań³¹.

Druga jego pozycja znacząco posunęła badania nad strukturą administracyjną i własnościową Pomorza Gdańskiego w czasach krzyżackich. Jest to książka nowatorska korygująca szereg dotychczasowych ustaleń K. Kasiskiego³².

Kilkunastu pozycji drukowanych doczekała się bł. Dorota z Mątów.

²⁶ *Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa—Poznań—Toruń 1985. J. Wenta, *O scriptores rerum prusicarum i konieczności nowego wydania źródeł dziejopisarskich z państwa Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, *Kwartalnik Historyczny*, 1990, nr 1—2, s. 133—139.

²⁷ J. Wenta, *Kronika Piotra z Dusburga a dzieje Zakonu Krzyżackiego zawarte w kronice oliwskiej*, *Studia Zróżnicowcze* 25: 1980, s. 121—132; tenże: *Über die Notwendigkeit einer Neuausgabe der Annalen für das Gebiet des Deutschen Ordenslandes* (w) *Werkstatt des Historikers der mittelalterischen Ritterorden. Quellenkundliche Probleme und Forschungsmethoden* hrsg. Z. Nowak, Toruń 1987, s. 185—192.

²⁸ M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986. Por. rec. A. Nadolskiego *Z.H.* 1989, z. 4, s. 143—147.

²⁹ K. Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław 1977. Rec. J. Powierskiego, *Przegląd Zachodni* 1978, s. 4, s. 81—102.

³⁰ H. Boockmann, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, 1981.

³¹ M. Grzegorz, *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309—1454*, Warszawa—Łódź 1990.

³² M. Grzegorz, *Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami Zakonu Krzyżackiego w latach 1309—1454*, Warszawa—Poznań—Toruń 1987. Por. także: *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 1983, nr 37, s. 58—62; tenże: *Rola szpitalnictwa w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIII—XV w.* (w) *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych*, Toruń 1983, s. 55—66.

³³ R. Stachnik, *Zum Schrifttum über die heilige Dorothea von Montau* (w) *Dorothea von Montau*, Münster 1976, s. 59—105; *Dorothea von Montau. Eine preussische Heilige des 14. Jahrhunderts*. Anlässlich ihrer Heiligsprechung im Antr. d. Hist. Vereins f. Ermland e. v. R. Stachnik u. Anneliese Triller, Münster 1976; R. Stachnik, *Wie wurde der Kanonisationsprozess der seligen Dorothea in den ersten Jahren nach ihren Tode geführt?* *D. Dorotheebote* 1972—1973 H. 30, s. 216—222, H. 31, s. 239—248; A. Triller, *Das Wahlfahrtwesen in Westpreussen um die Wende des 14. u. 15. Jahrhunderts auf Grund des Processus Dorotheae Montoviensis 1404—1405* (w) *Festschrift f. B. Stasiewski*, Köln 1975, s. 24—33; taż: *Wer war Dorothea von Montau?* *Westpreussen Jahrbuch* 1978 Bd 28, s. 92—98; taż: *Aussagen über Dorothea von Montau*. *Westpreussen Zeugen im Kanonisationsprozesses anno 1404*, *Westpreussen Jahrbuch* 1982 Bd 32, s. 38—42; taż: *Der Stand der Dorotheeforschung*, *Preussenland* 1982 Jg 20 nr 3, s. 37—40; H. Westphal, *Nicolaus Hohenstein der Beichtvater Dorotheas in Danzig*, *D. Dorotheebote* 1974 H. 33, s. 288—292; M. Bo-

Odnoszą się one m. in. do bibliografii o niej, życiorysu i kultu³³. Jedną pozycję poświęcono św. Brygidzie³⁴.

Z zakresu życia religijnego kilka artykułów odnosi się do kultu maryjnego³⁵, hymnów³⁶, odpustu jubileuszowego³⁷, źródeł wiedzy oraz autorytetu religijnego³⁸ i Miłosierdzia Bożego³⁹.

Oryginalny i interesujący artykuł M. Biskupa o problematyce osadniczej i sieci parafialnej w Prusach Krzyżackich ukazał się w Komunikatach Mazursko-Warmińskich⁴⁰. Autor wziął w nim pod uwagę parafie w trójkącie Wisła — Nogat.

Pozostałe publikacje dotyczą tematyki dość różnorodnej. Wśród auto-

rzyszkowski, *Frombork ośrodkiem kultu bł. Doroty z Mątówów i starań o jej wyniesienie na ołtarze Pańskie*, Warmińskie Wiadomości Diecezjalne 1977 nr 4, s. 201—211; tenże: *Błogosławiona Dorota z Mątówów*, Tygodnik Powszechny 6. 3. 1977, nr 10; tenże: *Błogosławiona Dorota z Mątówów*, Olsztyn 1984; tenże: *Błogosławiona Dorota z Mątówów i jej droga na ołtarze Pańskie*, Studia Warmińskie 1977, t. 14, s. 517—537; tenże: *Wystawa o bł. Dorocie z Mątówów (+1394) w Olsztynie*, Warmińskie Wiadomości Diecezjalne 1977 nr 3, s. 147—150; R. Kotowski, *Poznanie i natura Boga w wypowiedziach bł. Doroty z Mątówów (1347—1394)*, Studia Warmińskie 21: 1984, s. 170—188; *Akten des Kanonisationsprozesses Dorotheas von Montau von 1394 bis 1521* hrsg R. Stachnik, Köln/Böhlau 1978; E. Laws, *Dorothea und unser Marienwunder*, *Dorotheebote* 1972 H. 30, s. 225—230, 1973 H. 31, s. 253—256; H. Misztal, *Błog. Dorota z Mątówów* (w) *Polscy święci*, t. 1, Warszawa 1983, s. 27—62; J. Ratzinger, *Drogi ku wnętrzu. Święta Dorota z Mątówów*, *Kazanie w Monachium*, Monachium 1979; *Błogosławiona Dorota z Mątówów*, *Przewodnik Katolicki* 12. 6. 1977; R. Stachnik, *Zur bevorstehenden Kanonisierung Dorotheas von Montau*, *Unser Ermlandbuch* 1978, s. 25—33; S. Scholz, *Die hl. Dorothee von Montau*, *Unser Ermlandbuch* 1978, s. 58—66; O bł. Dorocie por. także: K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.

³⁴ S. Holböck, *Gottes Nordlicht. Die hl. Brigitta von Schweden und ihre Offenbarungen*, Stein am Rhein 1983.

³⁵ M. Dygo, *O kulcie maryjnym w Prusach Krzyżackich w XIV—XV*, *Z. H.* 1987, z. 2, s. 5—38.

³⁶ H. Piwoński, *Hymny w zabytkach liturgiczno-muzycznych Krzyżaków w Polsce*, ABMK 1985, s. 285—346; tenże: *Kult świętych w zabytkach liturgicznych Krzyżaków w Polsce*, ABMK 1983, s. 313—362.

³⁷ S. Kwiatkowski, *Odpust jubileuszowy roku 1450 w państwie zakonnym w Prusach*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1987, nr 3—4, s. 407—429.

³⁸ Tenże: *O metodzie interpretacji źródeł wiedzy religijnej na procesie kanonizacyjnym Doroty z Mątówów*, *Sprawozdanie Tow. Nauk. Toruńskiego* 1986 nr 40 (1987), s. 52—55; tenże: *Źródła wiedzy i autorytety religijne wśród ludności i duchowieństwa pogranicza pomezkańsko-pomorskiego na przełomie XIV i XV w.* (w) *Prace z dziejów Państwa i zakonu krzyżackiego* pod red. A. Czacharowskiego, Toruń 1984.

³⁹ Z. Kropidłowski, *Z dziejów Miłosierdzia Bożego w średniowiecznej Polsce*. *Miesięcznik Diecezjalny Gdański* 1986, nr 10—12, s. 445—466.

⁴⁰ M. Biskup, *Uwaga o problemie osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach Krzyżackich w wiekach XIV—XV*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1983, nr 2—3, s. 199—216; to samo: *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung der Ostseegebietes*, Toruń 1983.

rów należy wymienić Z. Nowaka⁴¹, D. Dekkańskiego⁴², B. Jähninga⁴³ i jedną pracę zbiorową⁴⁴.

3. Okres Rzeczypospolitej Szlacheckiej

Cenne źródła do dziejów kartuskiego klasztoru w Salzburgu wydał J. Hoog⁴⁵. W tym wydawnictwie jedną pozycję wydrukowano również A. Kowalkowskiemu⁴⁶ zaś w Gdańsku W. Odyniec dzieje kartuskiej osady przyklasztornej⁴⁷.

Kolejny blok wydawnictw odnosi się do tematyki wejherowskiej. Dotyczą one rodziny Wejherów, miasta, kroniki franciszkanów i patrona zakonu franciszkanów⁴⁸. Oprócz tego ostatniego zakonu do innych klasztorów odnoszą się publikacje R. Stachnika, Z. Kruszelnickiego i M. Borkowskiej⁴⁹. Te dwie ostatnie pozycje można określić jako przydatne.

Stosunek Jana Sobieskiego do katolików w II połowie XVII w. zainteresował E. Cieślaka⁵⁰, zaś wyznania a zagadnienia etniczne Gdańska

⁴¹ Z. Nowak, *Początki sztuki drukarskiej na Pomorzu w XV wieku*, Ossolineum 1976.

⁴² D. Dekkański, *W sprawie narodowości i chronologii opatów oliwskich w pierwszej połowie XIV w.* Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1987, nr 1, s. 109—117. Por. także: G. Labuda, *O opacie Stanisławie autorze „Kroniki Oliwskiej” z połowy XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1980, nr 1, s. 3—16.

⁴³ B. Jähning, *Der Danziger Deutschordenskonvent in der Mitte des 15. Jahrhunderts (w) Danzig in acht Jahrhunderten* hrsg. v. B. Jähning u. P. Letkemann, Münster 1985.

⁴⁴ *Verkstatt der Historikers der Mittelalterischen Ritterorden*, pr. zb. pod red. Z. Nowaka, Toruń 1987.

⁴⁵ *Analecta Cartusiana* ed. J. Hoog. *Apparatus ad annales Cartusiae paradisi* BMV, kilka tomów, Salzburg 1982—1984.

⁴⁶ A. Kowalkowski, *Aus der Vergangenheit von Karthaus. 600 Jahrfeier aber wann?*, Salzburg 1984.

⁴⁷ W. Odyniec, *Dzieje osady przyklasztornej*, Kartuzy 1986.

⁴⁸ G. Labuda, *Kronika franciszkanów wejherowskich. Zapomniany zabytek historiografii klasztornej z połowy XVIII wieku*, *Studia Polonistyczne* 1977, t. 5, s. 49—65; J. Samp, *Padewskie ślady Wejherów*, *Pomerania* 1978 nr 6, s. 8—10; E. Kottarski, *Portrety Wejherów w literaturze staropolskiej*, *Pomerania* 1978, nr 5, s. 17—21; S. Ciara, *Kariera rodu Wejherów 1560—1657*, Warszawa 1980, rec. R. Gd. 1982, z. 1, s. 276—279 i Z.H. 1983, z. 1—2, s. 281—285; J. Więckowiak, *Jakub Wejher (1609—1657), fundator i magnat pomorski*, *Pomerania* 1981 nr 1, s. 45—48; G. Kustos, *Ogłoszenie św. Franciszka z Asyżu patronem Pobrzeża Kaszubskiego w 1663 roku*, *Studia Pelplińskie* 1978, t. 8, s. 19—33; *Najstarsze dzieje Wejherowa. Materiały z sesji naukowej*, Wejherowo 1988.

⁴⁹ *Historia residentiae Gedanensis Societatis Jesu ab anno 1585. Geschichte der Jesuitenresidenz in Danzig von 1585 bis 1642*, wyd. R. Stachnik i A. Triller, Köln 1986; Z. Kruszelnicki, *Historyzm i kult przeszłości w sztuce pomorskiej XVI—XVIII w.*, Warszawa 1984, rec. *Przegląd Historyczny* 1985, z. 4, s. 875—878; M. Borkowska, *Mniszki*, Kraków 1980; teje: *Liczebność i skład osobowy klasztoru benedyktynek kongregacji chełmińskiej*. *Nasza Przeszłość* 1978, s. 245—269.

⁵⁰ E. Cieślak, *Jan III Sobieski wobec spraw katolików w czasie walk społeczno-politycznych 1674—1680*, *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego UG. Prace Historyczno-Literackie* 1986, nr 10/11, s. 185—203.

w XVII i XVIII w. skupiły uwagę J. Baszanowskiego⁵¹. Artykuł o szkołach jezuickich a gimnazjach akademickich w Prusach Królewskich w Roczniku Gdańskim zamieścił S. Salmonowicz⁵². A. Drygas poświęciła krótki przyczynek szpitalowi przy kościele św. Elżbiety w Gdańsku⁵³. J. Wenta skupił swoją uwagę na datacji gdańskich kościołów⁵⁴. Sukcesy reformacji w Gdańsku podjęła M. Bogucka⁵⁵, zaś Z. Szultka napisał artykuł o uchodźcach religijnych z Francji, którzy znaleźli schronienie nad Motławą⁵⁶. Problem organizacji bractw zainteresował Z. Guldoną⁵⁷.

4. Czasy pruskie

Na czoło wysuwają się tu pozycje dotyczące polskiego ruchu narodowego. Oddzielną monografię temu zagadnieniu poświęcił S. Wierchosławski⁵⁸. Spotkała się ona z dość żywym odzewem w postaci recenzji a nawet polemik⁵⁹. Tego zagadnienia dotyczą również artykuły W. Thimma⁶⁰, E. Myczki⁶¹ i J. Borzyszkowskiego⁶².

⁵¹ J. Baszanowski, *Wyznania a zagadnienia etniczne Gdańska w XVII—XVIII w.*, Z.H. 1989, z. 1, s. 57—81.

⁵² S. Salmonowicz, *Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich w XVII—XVIII wieku. Próba porównania*. R. Gd. 1987, z. 1, s. 151—166.

⁵³ A. Drygas, *Krótki przyczynek do dawnych dziejów kościoła i szpitala pod wezwaniem św. Elżbiety w Gdańsku*. Arch. Hist. i Fil. Med. 1987, t. 50, z. 4, s. 513—526.

⁵⁴ J. Wenta, *Datacje kościołów św. Katarzyny i NMP w historiografii gdańskiej XVI—XVIII wieku*, Sprawozdanie Tow. Nauk. Tor. 1983, nr 37, s. 85—88.

⁵⁵ M. Bogucka, *Luter a Gdańsk. Spoteżne przestanki zwycięstwa luteranizmu w Gdańsku w XVI w.*, R. Gd. 1983, z. 1, s. 55—63; P. Kielar, *Początki reformacji w Gdańsku*, *Summariun*. Spraw. TN KUL 1972/74, s. 29—33, nr 1.

⁵⁶ Z. Szultka, *W sprawie obecności uchodźców religijnych z Francji w Gdańsku w XVII—XVIII wieku*, R. Gd. 1987, z. 1, s. 251—260.

⁵⁷ Z. Guldon, *Organizacja bractw szyprów, sterników i mierników zbożowych w Polsce północnej w XVI—XVII w.*, Z. H. 1976, z. 3, s. 67—85.

⁵⁸ S. Wierchosławski, *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1860—1914*, Wrocław—Warszawa 1980. Por. także: *Akten zur preussischen Kirchenpolitik in den Bistümern Gnesen-Posen, Kulm und Ermland 1885—1914 aus dem politischen Archiv des Auswartigen Amtes*, hrsg v. E. Gatz, Mainz 1977, rec. Z.H. 1980, z. 3, s. 168—171.

⁵⁹ M. in. A. Galos, *Śląski Kwartalnik Historyczny*, Sobótka 1981, nr 4, s. 609—614; A. Staniszewski, *Kwartalnik Historyczny* 1982, nr 2/3, s. 501—503; T. Cieślak, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* 1983, t. 15, z. 1, s. 194—195; J. Borzyszkowski, Z.H. 1983, z. 1—2, s. 207—224. Tamże odpowiedź autora s. 225—231.

⁶⁰ W. Thimm, *Die katholische Arbeiterbewegung in den Bistümern Ermland, Kulm und Danzig*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 1980, Bd. 40, s. 20—63.

⁶¹ E. Myczka, *Z dziejów walki o wiarę i polskość pod zaborem pruskim*, cz. II, *Studia Gdańskie* 1976, s. 7—39, rec. Z.H. 1979, z. 4, s. 166—168.

⁶² J. Borzyszkowski, *Materiały z 1849 r. dotyczące problematyki narodowościowej na Pomorzu Gdańskim i działalność biskupa chełmińskiego Anastazego Sedlaga*, Z.H. 1984, z. 4, s. 95—125; tenże: *Polski ruch narodowy w powiecie kartuskim w II połowie XIX i w początkach XX wieku*, *Kartuzy* 1986; tenże: *Pelplin jako ośrodek życia kulturalnego na Pomorzu w XIX i XX wieku*, *Pomorze Gdańskie* nr 17, *Kociewie II*, Ossolineum 1987, s. 97—141.

W polski ruch narodowy na Pomorzu aktywnie włączyło się wielu duchownych polskiej narodowości. Piszą o tym tacy autorzy jak J. Szews⁶³, H. Mross⁶⁴, K. Wajda⁶⁵ i J. Borzyszkowski⁶⁶.

Rodowód społeczny duchowieństwa polskiego diecezji chełmińskiej zainteresował J. Borzyszkowskiego⁶⁷ zaś kasata zakonów P. Gacha⁶⁸.

Do spraw kaszubskich, które mają związek z życiem religijnym Kaszub mogą być przydatne pozycje J. Borzyszkowskiego⁶⁹, H. Lingenberga⁷⁰, F. Neureitera⁷¹, G. Labudy⁷², H. Galusa⁷³, T. Bolduana⁷⁴ i J. Karnowskiego⁷⁵.

Pamiętnikarstwo tego okresu, które jest godne odnotowania reprezentują 2 pozycje J. Dembieńskiego⁷⁶ i S. Wachowiaka⁷⁷. Ich wartość podkreślono w interesujących recenzjach⁷⁸.

⁶³ J. Szews, *Udział duchowieństwa katolickiego w obronie języka polskiego w okresie strajku szkolnego na Pomorzu w latach 1906—1907*, Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1981, nr 9—11, s. 253—269; Por. także: W. Frąckowiak, *Walka postów polskich o język ojczysty w nauczaniu elementarnym na Pomorzu w okresie Hakaty (1894—1914)*, R. Gd. 1980, z. 2, s. 87—117; M. Wojciechowski, *Akt oskarżenia przeciw ks. J. Wryczy i lekarzowi Stanisławowi Pilatowskiemu z Chełmży wystawiony przez naczelnego prokuratora w Lipsku w dniu 6. 06. 1919 r.* Z.H. 1982, z. 4, s. 279—299.

⁶⁴ H. Mross, *Pochodzenie narodowościowe duchowieństwa diecezji chełmińskiej (1821—1920)*, Studia Pelplińskie 1985, t. 16, s. 75—97.

⁶⁵ K. Wajda, *Spółeczeństwo polskie i Kościół katolicki na Pomorzu a państwo pruskie w latach 1860—1914*, Studia Pelplińskie 1985, t. 16, s. 99—123.

⁶⁶ J. Borzyszkowski, *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848—1920*, Gdańsk 1986. Ważniejsze rec. Przegląd Historyczny 1988, z. 1, s. 190—195, Kwartalnik Historyczny 1987 nr 4, s. 208—211, Z.H. 1989, z. 4, s. 152—156.

⁶⁷ J. Borzyszkowski, *Rodowód społeczny duchowieństwa polskiego diecezji chełmińskiej drugiej połowy XIX w. (w) Inteligencja polska XIX i XX w.*, Warszawa 1981.

⁶⁸ P. Gach, *Kasata zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773—1914*, Lublin 1984; tenże: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX w.*, Rzym 1979.

⁶⁹ J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od połowy XIX w., po współczesność*, Gdańsk 1982; tenże: *Kaszubi a Gdańsk. Gdańsk stolica Kaszub?, Pomerania 1988*, nr 5, s. 4—6.

⁷⁰ H. Lingenberg, *Die Kaschuben, Kultur, Geschichte und Volkstum einer Minderheit*, Westpreussen Jahrbuch 1985, Bd. 35, s. 123—149.

⁷¹ F. Neureiter, *Historia literatury kaszubskiej*, Gdańsk 1982. Por. rec. J. Borzyszkowskiego, Z.H. 1985, z. 1, s. 140—144.

⁷² G. Labuda, *„Sprawa kaszubska” w perspektywie historii. Próba ujęcia zagadnienia „Wid”*, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Gdańsk 10. 7. 1982.

⁷³ H. Galus, *Kaszubi wobec przyszłości. Refleksje*, Gdańsk 1987.

⁷⁴ T. Bolduan, *Kaszubi dzisiaj*, Gwiazda Morza, 27. 04.—4. 05. 1986.

⁷⁵ J. Karnowski, *Moja droga kaszubska*, wstęp J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 1981. Por. także: *Skąd bije źródło przyszłości? Z doc. dr. hab. Józefem Borzyszkowskim rozmawia H. Galus*. Pomerania 1985, nr 10. Por. także: J. Treder, *Pochodzenie Pomorzan oraz chrononimów i etnonimów z obszaru Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1982.

⁷⁶ J. Dembieński, *Radości mało — goryczy dużo. Pamiętnik Pomorzanina z lat 1879—1920*, opr. A. Bukowski. Warszawa 1985.

⁷⁷ S. Wachowiak, *Czasy, które przeżyłem. Wspomnienia*, Warszawa 1983.

⁷⁸ Rec. E. Brezy, *Zeszyty Naukowe UG Wydziału Humanistycznego. Prace Językoznawcze 1986 nr 12*, s. 128—132; *Pomerania 1986 nr 9*, s. 32—33. Uzupełnienie, Studia Pelplińskie 1985, s. 367—380; Z.H. 1987, z. 1, s. 212—217.

Znaczny niedosyt odczuwa się z dotychczasowych krótkich opracowań, artykułów czy wzmianek o biskupach chełmińskich doby zaboru. Są one często pelplino- czy pomorzocentryczne, pozbawione szerszego spojrzenia. Ich oceny są bardziej obiektywne, gdy są poddawane analizie ze strony innych ośrodków naukowych jak Warszawy, Lublina, Krakowa, Poznania czy Gniezna⁷⁹. Nawet prace wielce zasłużonego dla badań nad tym okresem J. Borzyszkowskiego nie są pozbawione tradycjonalizmu⁸⁰. Interesujące w tym zakresie są wynurzenia K. Wajdy⁸¹, zaś oryginalne i szerokie spojrzenie na biskupów chełmińskich na przykładzie bpa Rosentretera przynosi artykuł J. Walkusza⁸². Na tego typu opracowania czeka historiografia pomorska⁸³.

Problematyki kościelnej dotyczą artykuły P. Letkemanna⁸⁴ i M. Sołtysik⁸⁵.

5. Wolne Miasto Gdańsk

Najlichniesze pozycje z tego okresu odnoszą się do spraw polonijnych jak organizacji polskich, szkolnictwa i oświaty, prasy, polskich nabożeństw i niektórych osób⁸⁶.

⁷⁹ Por. Z. Zieliński, *Metropolici gnieźnieńscy i poznańscy w XIX w.*, Studia Gnesnensia 2: 1976, s. 176; Rec. Z. Zielińskiego, *Chrześcijanin w Świecie* 1984, nr 134, listopad, s. 109 (pracy: *Die Bischöfe der deutsschsprachigen Länder 1785—1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, hrsg E. Gatz, Berlin 1983); tenże: *Kościół katolicki w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1848—1865*, Lublin 1973, s. 186.

⁸⁰ „Przyznaję, że będąc zawołanym, zdeklarowanym tradycjonalistą”... (Skąd bije...), s. 17.

⁸¹ K. Wajda, *Spółczesność...*, s. 99—123.

⁸² *Gwiazda Morza* 10/17. 09. 1989, J. Walkusz, *Biskup A. Rosentreter w dziejach diecezji chełmińskiej*.

⁸³ Por. także jego praca doktorska. W. Szulist, *Z dziejów duchowieństwa katolickiego diecezji chełmińskiej w II Rzeczypospolitej, Pomerania* 1990, nr 7—8, s. 47.

⁸⁴ P. Letkemann, *Zur Ortsgeschichte von Karthaus Westpreussen im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte Westpreussen* nr 10, 1987, s. 267—286; Por. także: *Beiträge zur Geschichte Westpreussens. Zeitschrift für Copernicus — Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreussens* nr 6, Münster 1980.

⁸⁵ M. Sołtysik, *Szkic do historii układu przestrzennego Gdyni*, *Rocznik Gdyni* 1978—1979, s. 27—32.

⁸⁶ E. Kleinert, *Obowiązek opanowania języka polskiego przez duchowieństwo gdańskie w latach 1935—1939*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański* 1978, nr 5/6, s. 137—142; P. Toczek, *Działalność polskich organizacji katolickich w Wolnym Mieście Gdańsku 1920—1939*, *Studia Gdańskie* 1980, t. 4, s. 143—202; A. Drzycimski, *Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920—1933*, *Ossolineum* 1978; H. Polak, *Szkolnictwo i Oświata polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920—1939*, *Ossolineum* 1978; A. Romanow, *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920—1939*, *Ossolineum* 1979; F. Lulkowski, *O nabożeństwach polskich w kościołach parafialnych z czasów Wolnego Miasta Gdańska*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański* 1986, nr 7/9; T. Bolduan, *Syn Ziemi Gdańskiej. Opowieść o Erazmie Czarneckim*, Gdańsk 1989; F. Mamuszka, *Kaszubi Oliwscy, Szkic z dziejów Polonii oliwskiej w latach od ok. 1850 do 1945*, Gdańsk 1980, rec. R. Gd. 1982, z. 2, s. 214—216; B. Zwarra, *Wspomnienia gdańskie-go bówki*, Gdańsk 1984; G. Daniłowicz, M. Koprowska, M. Walicka, *Polki w Wól-*

Biskupstwem gdańskim oraz konkordatem zajął się M. Clauss⁸⁷. Z kolei kilku pozycji doczekał się biskup E. Rourke⁸⁸. Kwestia nominacji ks. F. Sawickiego na biskupstwo gdańskie zainteresowała M. Plenkiewicza⁸⁹. Tenże napisał również jedną pozycję o Kościele katolickim w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1933—1939⁹⁰. Książka ta jednak oparta jest na ograniczonej bazie literatury⁹¹. Z księży krótkich biogramów doczekali się F. Rogaczewski i R. Stachnik⁹². Na sądzie duchownym w Gdańsku w latach 1922—1945 swoją uwagę skupił E. Kleinert⁹³.

Dwa cenne i krytyczne artykuły odnoszące się do historiografii Wolnego Miasta Gdańska napisali A. Andrzejewski i A. Drzycimski⁹⁴.

6. 20-lecie międzywojenne 1919—1939

Chelmińscy biskupi Stanisław Okoniewski i sufragan Konstantyn Dominik doczekali się oddzielnych publikacji⁹⁵. Z kościołów krótkie dwa

nym Mieście Gdańsku, Gdańsk 1985; A. Chmielewski, *Działalność kulturalna i oświatowa gminy polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku*, Summarium KUL 7(27) 1978, s. 231—236; F. Lulkowski, *Z historii Kościoła katolickiego na Wyżynach Gdańskich*, Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1985, nr 7/9, s. 265—270; A. Drzycimski, *Polityczne tło powstania diecezji gdańskiej*, Życie i Myśl 1975, nr 25, s. 13—23, nr 5; T. Bolduan, *Trybun Kaszubów. Opowieść o Antonim Abrahamie*, Gdańsk 1987.

⁸⁷ M. Clauss, *Das Bistum Danzig zwischen den Weltkriegen* (w) *Zwischen den Weltkriegen* T. 2, Lüneburg 1987, s. 31—54; tenże: *Die Verhandlungen über ein Konkordat für die Freie Stadt Danzig* (w) *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 1985, Bd 43, s. 119—143.

⁸⁸ G. Reiferscheid, *Der Bischof von Danzig Eduard Graf O'Rourke im Kampf gegen den Nationalsozialismus* (w) *Festschrift für B. Stasiewski*, Köln 1975; Z. Pawłowicz, *Listy pasterskie Biskupa Gdańskiego Edwarda O'Rourke*, *Studia Gdańskie* VI: 1986, s. 85—158; H. Schmauch, *E. O'Rourke, Altpreuussische Biographie III*, Marburg/Lahn 1975, s. 1034; M. Clauss, *O'Rourke, Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945*, hrsg. E. Gatz, Berlin 1983, s. 547—548. Por. także *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1984, nr 4, s. 432—433.

⁸⁹ M. Plenkiewicz, *Wokół sprawy nominacji ks. Franciszka Sawickiego na biskupstwo gdańskie*, *Studia z Nauk Społecznych*, WSP Bydgoszcz 1976, s. 181—196.

⁹⁰ M. Plenkiewicz, *Kościół katolicki w Wolnym Mieście Gdańsku 1933—1939*, Bydgoszcz 1980.

⁹¹ *Rec. Z.H.* 1982, z. 3, s. 118—120; *Wiadomości Historyczne* 1981, nr 6, s. 392—394.

⁹² A. Makurath, *Ksiądz Franciszek Rogaczewski, budowniczy polskiego kościoła Chrystusa Króla w Gdańsku*, *Studia Gdańskie* 1978, t. 3, s. 221—226; A. Triller, *Richard Stachnik (1894—1982)*, *Preussenland* 1982, Jg 20, nr 3, s. 42—43. Por. także: *Unsere Ermländische Heimat Sommer* 1982, nr 3.

⁹³ E. Kleinert, *Biskupi Sąd Duchowny w Gdańsku w latach 1922—1945*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański* 1978, nr 1—2, s. 32—38.

⁹⁴ M. Andrzejewski, *Zagadnienie Wolnego Miasta Gdańska w historiografii obcej i polskiej*, *Dzieje Najnowsze* 1979, nr 1; tamże: A. Drzycimski, *O właściwy obraz dziejów Wolnego Miasta Gdańska*, s. 191—201.

⁹⁵ Stanisław Wojciech Okoniewski, *Biskup Chelmiński, Materiały IV Spotkań Pelplińskich 8 maja 1984*, Pelplin 1986; A. Liedtke, *Wojenne losy biskupa chelmińskiego Stanisława Wojciecha Okoniewskiego 1939—1944*, Pelplin 1983; H. Ormiński, *Stuga Boży Ksiądz Biskup Konstantyn Dominik*, Kartuzy 1986, rec. J. Borzyszkowski, *Pomerania* 1987, nr 3, s. 29—31; P. Wilkowski, *Biskup Kazimierz Józef Kowalski promotor kultu MBNP w diecezji chelmińskiej*, *Studia Pelplińskie* 1985, t. 16, s. 341—366; J. Samp, *Ksiądz Biskup Konstantyn Dominik, jego służba w Kościele a kultura rodzima*, *Studia Pelplińskie* 1984, t. 15, s. 65—73.

artykuły dotyczą Kolibek i NMP w Gdyni⁹⁶. Do historii prasy przydatne są pozycje W. Peplińskiego i Z. Szymańskiego⁹⁷. Kilka publikacji odnoszących się do Gdyni zawiera w sobie również materiał z problematyki kościelnej⁹⁸. Pozostałe pozycje o tematyce różnorodnej dla całości okresu mogą wnieść również nieco materiału do kwestii kościelnych⁹⁹.

7. Okupacja hitlerowska 1939—1945

Krytycznie oceniana postać bpa gdańskiego Carla Marii Splettta wciąż czeka na pełną biografię. Nieco materiału do tego zagadnienia przynoszą artykuły B. Stasiewskiego i M. Clausa¹⁰⁰. Bezpośrednie pozycje odnoszące się do martyrologii pomorskiej ludności dostarczyli nam W. Jacewicz i J. Woś oraz B. Bojarska¹⁰¹. Życie religijne omawianego obszaru zainteresowało J. Walkusza, A. Drzycimskiego i J. Doppkego¹⁰². Stosunkiem

⁹⁶ B. Bielecka, *Kościół w Kolibkach*, Rocznik Gdyniński 7: 1986, s. 228—235; J. Morcinek, *Budowa pierwszego gdyńskiego kościoła*, Rocznik Gdyniński 4: 1983, s. 65—71.

⁹⁷ W. Pepliński, *Prasa polska Pomorza Gdańskiego w latach 1920—1939*, Z.H. 1979, z. 4, s. 25—40; tenże: *Prasa pomorska w drugiej Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1987; tenże: *Oblicze społeczno-polityczne Słowa Pomorskiego w latach 1920—1939*, Ossolineum 1978; Z. Szymański, *Wejherowska Kleka w latach 1937—1939*, „Pomorze” 1988, nr 3, s. 15—17.

⁹⁸ *Brama na świat. Gdynia 1918—1939*, wybór i wstęp, oprac. M. Rdesiński, Gdańsk 1976; E. Obertyński, *Trzy razy moja Gdynia*, Rocznik Gdyniński 7: 1986, s. 250—254; B. Ostrowski, *Witomino*, Rocznik Gdyniński 4: 1983, s. 73—80; P. Dziańsz, *Gdynińskie pomniki i tablice pamiątkowe*, Rocznik Gdyniński 4: 1983, s. 151—163, także zyciorys ks. T. Turzyńskiego, s. 274—275; T. Bolduan, *Trybun Kaszubów. Opowieść o Antonim Abrahamie*, Gdańsk 1989.

⁹⁹ H. Voellner, *Erinnerungen an die Kaschubei*, Westpreussen Jahrbuch 40: 1990; S. Wachowiak, *Czasy, które przeżyłem. Wspomnienia z lat 1890—1939*, Warszawa 1983, rec. Z.H. 1987, z. 1, s. 212—217; P. Hauser, *Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1920—1939*, Ossolineum 1981; M. Wojciechowski, *Powrót Pomorza do Polski 1918—1920*, Warszawa — Poznań — Toruń 1981; Z. Zieliński, *Rolla katolicyzmu w okresie Dwudziestolecia*, *Więź* 1982, nr 9, s. 3—14; *Pomorze Gdańskie* nr 18. Kaszuby, Ossolineum 1988; R. Wapiński, *Życie polityczne Pomorza w latach 1920—1939*, Warszawa — Poznań — Toruń 1983; S. Człapa, *Ks. Kazimierz Bieszk jako liturgista*, *Studia z Dziejów Liturgii w Polsce*, IV, 1982, s. 57—106.

¹⁰⁰ M. Clauss, *Der Danziger Bischof Carl Maria Splett als Apostolischer Administrator des Bistums Kulm*. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1978, Bd. 39, s. 129—144; B. Stasiewski, *Carl Maria Splett 1898—1964*, *Altpreuussische Biographie* Bd. 3, Marburg/L. 1975, s. 1063, por. rec. Z.H. 1978, z. 3; M. Clauss, *Die Beziehungen des Vatikans zu Polen während des 2. Weltkrieges*, Köln/Wien 1979.

¹⁰¹ W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939—1945*, z. 4, Warszawa 1978, s. 229—239; B. Bojarska, *Piaśnica, miejsce martyrologii i pamięci*, Wrocław, wyd. II, Gdańsk 1989.

¹⁰² J. Walkusz, *Z zagadnień życia religijno-sakramentalnego w diecezji chełmińskiej w latach 1939—1945*, *Studia Pelplińskie* 1980, t. 11, s. 349—353; tenże: *Kościół katolicki w Kartuskiem (1939—1945)*, *Nasza Przeszłość* 1988, t. 70, s. 149—224; A. Drzycimski, *Diecezja Gdańska (w)*, *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939—1945*, pr. zb. pod red. Z. Zielińskiego, Warszawa 1982, s. 98—110; J. Doppke, *Kościół katolicki na terenie powiatu morskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945 (w)* *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej*, t. 13, Warszawa 1985; Por. także Z. Waszkiewicz, *Germanizacja czy*

Watykanu do Polski w omawianym okresie zajęli się Z. Waszkiewicz i F. Stopniak¹⁰³. Strat materialnych Kościoła katolickiego w Polsce, w tym także diecezji gdańskiej i chełmińskiej dotyczy studium F. Stopniaka¹⁰⁴. Memuarystykę reprezentują L. Bemke, F. Kamiński i W. Mitura¹⁰⁵. Pozostałe publikacje można określić jako przydatne do omawianej tematyki¹⁰⁶.

8. Czasy współczesne 1945—1990

Liczne artykuły dotyczą zmarłego gdańskiego biskupa Lecha Kaczmarka. Dotyczą one jego inicjatyw duszpasterskich, listów pasterskich, jubileuszy, struktur diecezjalnych, jego rządów i uroczystości pogrzebowych¹⁰⁷. Kilku autorów zajęło się osobą bpa A. Wronki¹⁰⁸. Nr 1/2 z 1985 r.

duszpasterstwo. *Duchowienstwo niemieckie z Rzeszy w duszpasterstwie na okupowanym terenie Polski* Z.H. 1987, z. 3, s. 143—162. Moje uwagi na ten temat: R. Gd. 1987, z. 2, s. 198—200.

¹⁰³ Z. Waszkiewicz, *Polityka Watykanu wobec Polski 1939—1945*, Warszawa 1980; F. Stopniak, *Dyplomacja watykańska a Polska podczas II wojny światowej*, *Collectanea Theologica* 1980 fasc. III, s. 183—199. Por. także: *Miscelanea Historiae Ecclesiasticae. IX Congres de Varsovie 1978, Sectio IV Les Eglises Chretiennes dans L'Europe Dominee par Le III Reich*, Ossolineum 1984.

¹⁰⁴ F. Stopniak, *Polskie świątynie katolickie podczas II wojny światowej*, Warszawa 1982, s. 16—46, 66—73. Rec. moja, *Nasza Przeszłość* 1980, t. 72, s. 325—332.

¹⁰⁵ L. Bemke, *Ze wspomnień kapelana obrońców Westerplatte*, W Drodze, 1975, nr 312, s. 83—93; *Wspomnienia ks. F. Kamińskiego (w) Cudem ocaleni. Wspomnienia z kacetów*, pr. zb., London 1981, s. 136—152; W. Mitura, *Za drutami Stutthofu, Wspomnienia więźnia obozu*, Bydgoszcz 1985.

¹⁰⁶ K. Ciechanowski, *Zakaz używania języka polskiego na Pomorzu w latach okupacji hitlerowskiej*, Stutthof. Zeszyty Muzeum 1977, s. 75—101; tenże: *Hitlerowski obóz w Gdańsku-Nowym Porcie 1. 09. 1939—1. 04. 1940*. Stutthof. Zeszyty Muzeum nr 5, 1984, s. 49—102; tenże: *Pomorze pod okupacją hitlerowską*, Gdańsk 1981; *Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, pr. zb., Warszawa 1988; *Zastąpienie Pomorzanie w latach II wojny światowej*, Seria Pomorze Gdańskie nr 16, Gdańsk Ossolineum 1984; A. Gąsiorowski, *Niemiecka lista narodowa na Pomorzu Gdańskim w świetle publikacji konspiracyjnych*, Z.H. 1984, z. 4, s. 69—92; J. Borzyszkowski, *TOW Gryf Pomorski i jego ludzie znad Jeziora Raduńskiego*, Pomerania 1989, nr 12, s. 20—23.

¹⁰⁷ E. Kleinert, *Biskup Lech Kaczmarek a struktury diecezjalne*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański* 1979, nr 1—2, s. 39—43; A. Rotta, *Inicjatywy duszpasterskie Biskupa Gdańskiego L. Kaczmarka*, *Studia Gdańskie* 6: 1986, s. 43—59; *Kazanie Józefa Kardynała Glempa, Prymasa Polski wygłoszone na Jubileuszu bpa L. Kaczmarka*, M.D.G. 1984, nr 1—3, s. 5—9; *Pogrzeb Biskupa Gdańskiego L. Kaczmarka*, M.D.G. 1984, nr 7—9, s. 142—155; *25 lat na Ziemi Gdańskiej*, *Wywiad z bpem L. Kaczmarkiem*, *Gwiazda Morza* 22/29. 1. 1984; Nr z 19/26. 8. 1984 *Gwiazdy Morza* jest poświęcony uroczystościom pogrzebowym bpa L. Kaczmarka; *25 lat pasterskiej postugi*, Ład 12. 2. 1984; L. Kaczmarek, *Listy Pasterskie 1971—1984*, Gdańsk-Oliwa 1984.

¹⁰⁸ E. Kleinert, *Administrator Apostolski Diecezji Gdańskiej (1945—1951)* M.D.G. 1977, nr 1—4, s. 79—97; W. Urban, *Ksiądz Biskup Andrzej Wronka (1897—1970), sufragan wrocławski*, *Prawo Kanoniczne* 18: 1975, nr 3—4, s. 245—250; J. Pietrzak, *Na polskich szlakach kościelnej wiosny. Andrzej Wronka 1897—1974 (w) Byli wśród nas*, pr. zb. pod red. F. Lenorta, Poznań 1978, s. 415—429. Na s. 429 czytamy charakterystyczne zdanie „Gdzieś na przełomie 1946—1947 r. kard. August Hlond polecił ks. Wronce opracowanie projektu utworzenia metropolii morskiej w Gdańsku. Niestety, rozwój wydarzeń uniemożliwił spełnienie tego projektu”.

Miesięcznika Diecezji Gdańskiej poświęcono objęciu biskupstwa gdańskiego przez T. Gocłowskiego¹⁰⁹. Piętnastolecie sakry biskupiej ks. Mariana Przykuckiego odnotowano w Orędowniku Diecezji Chełmińskiej¹¹⁰. O rządach wikariusza kapitulnego diecezji gdańskiej w latach 1951—1956 pisze E. Kleinert¹¹¹.

Oddzielną publikację książkową, videokasetą i publicystyką, szczególnie w Pomeranii i Gwieździe Morza uczczono pobyt Ojca św. w 1987 r. na Wybrzeżu Gdańskim¹¹².

Problematykę zakonną reprezentuje kilka artykułów¹¹³. Samodzielną grupę tematyczną stanowią sanktuaria, pielgrzymki do nich w diecezjach czy poza tymi ostatnimi. Wśród sanktuariów publikacje dotyczą Gdańska Św. Wojciecha, Trąbek Wielkich, Matemblewa, pielgrzymki rybaków do Pucka, pielgrzymowania na Jasną Górę, wędrówki kopii Obrazu MB Częstochowskiej po Kaszubach i Muzeum kalwaryjskiego w Wejherowie¹¹⁴.

¹⁰⁹ Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1985, nr 1—2. Por. także T. Gocłowski, *Bądźmy współpracownikami prawdy*. Wstęp do tomu St. Gd., 1986, s. 5—7.

¹¹⁰ Orędownik Diecezji Chełmińskiej 1989, nr 1—2.

¹¹¹ E. Kleinert, *Wikariusz Kapitulny diecezji gdańskiej 1951—1956*, St. Gd. 1978, t. 3, s. 137—162.

¹¹² *Zostań z nami. Album z pielgrzymki Jana Pawła II w Trójmieście w 1987 r.*, Gdańsk 1988; *Pomerania 1987*, nr 8; *Gdańsk w oczekiwaniu na Ojca Św. Jana Pawła II*, bp. Z. Pawłowicz, Gdańsk 1987; *Gwiazda Morza 21/28. 6. 1987* — numer poświęcony temu wydarzeniu.

¹¹³ *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. I, *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej* pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1983; *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, Poznań 1987, pod red. J. Strzelczyka; *Klasztory benedyktyńskie w Polsce*, pr. zb. pod red. H. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985.

¹¹⁴ Bp Z. Pawłowicz, *Sanktuaria Maryjne Diecezji Gdańskiej*, Gdańsk 1987, *Sanktuarium Maryjne w Gdańsku Wrzeszczu-Matemblewie. Matka Boska Brzemienne czeka na ciebie*, Gdańsk 1988; J. Borzyszkowski, *Sanktuaria Maryjne Pomorza w diecezji chełmińskiej. Legenda, tradycja i historia*, *Studia Pelplińskie 17: 1986*, s. 31—56; E. Puzdrowski, *Najświętsza Maryja Panna z Pomorza w poezji i pieśni*, *Studia Pelplińskie 17: 1986*, s. 57—69; S. Janke, *Kult Maryjny w kulturze ludowej Kaszub*, *Studia Pelplińskie 17: 1986*, s. 97—98; M. Jaszewska, R. Kensik, *Kaszubska pielgrzymka*, *Pomerania 1989*, nr 10, s. 43; *Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach Maryjnych*, Szymanów 1983; W. Zaleski, *Sanktuaria Polskie*, opr. M. J. Lempiccy, Warszawa 1988; K. Górski, *Studia i Materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980; R. Kukier, *Kult św. Barbary w tradycji ludowej Pomorza i Kaszub*, *Studia Pelplińskie 1985*, t. 16, s. 329—339; G. Kustosz, *Wejherowskie modłitewniki kalwaryjskie*, *Studia Pelplińskie 1976*, s. 27—42; W. Szulist, *Sanktuarium Maryjne w Gdańsku-Matemblewie*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1984*, nr 10/12, s. 272—281; J. Domański, *Trąbki Wielkie. Maryjne Sanktuarium Rolników*, *Gwiazda Morza 14/21. 9. 1986*; M. Kostecki, *Gdańskie pielgrzymowanie na Jasną Górę*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1986*, nr 4/6, s. 175—184; E. Berberysz, *Hufiec północny*, *Tygodnik Powszechny 26. 8. 1984* (o pielgrzymce gdańskiej do Częstochowy); *Pomerania 1984*, nr 3, s. 7—9; A. Celarek, *Łódziowa pielgrzymka rybaków*, *Pomerania 1981*, nr 8, nr 116/9, s. 44—46; G. Kustosz, *Muzeum w Podziemiach*, *Pomerania 1983*, nr 1—2, s. 2—3; W. Szulist, *Sanktuarium św. Wojciecha w Gdańsku Św. Wojciechu*, *Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1987*, nr 4/5, s. 169—185.

Na mocy dekretu biskupa powołano Gdański Instytut Teologiczny dla katolików świeckich, o czym informuje Miesięcznik Diecezjalny Gdański z 1986 r.¹¹⁵ Sprawozdanie z jubileuszu 25-lecia gdańskiego seminarium przynoszą Studia Gdańskie¹¹⁶. Dziejów ogólnych diecezji gdańskiej dotyczą artykuły A. Żebrowskiego i L. Belzyta¹¹⁷. Kilka interesujących artykułów, chociaż eon amore o przeszłości diecezji gdańskiej napisał świadek wydarzeń F. Lulkowski¹¹⁸. Jeden z numerów „Przewodnika Katolickiego” w całości odnosi się do tej diecezji¹¹⁹. O granicach diecezji chełmińskiej informuje artykuł A. Nadolnego¹²⁰. Do dziejów administracji kościelnej jak i statystyki odnoszą się schematyzmy i spisy duchowieństwa i kościołów diecezji gdańskiej i chełmińskiej¹²¹. W omawianym okresie ukazało się kilka wydawnictw dotyczących Kościoła katolickiego w Polsce, które są także przydatne do poznania omawianego terenu¹²².

¹¹⁵ *Gdański Instytut Teologiczny dla katolików świeckich*, Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1986, nr 7—9, s. 309—310.

¹¹⁶ G. Gólski, *Sprawozdanie z uroczystości jubileuszu 25-lecia Biskupiego Seminarium Duchownego w Gdańsku-Oliwie* 28. 10. 1982 r., Studia Gdańskie 1983, t. 5, s. 259—263.

¹¹⁷ A. Żebrowski, *Z historii diecezji gdańskiej*, Chrześcijanin w Świecie, 1976, nr 1, s. 64—72; L. Belzyt, *Kościół na Pomorzu Gdańskim po 1945 r.*, Życie Katolickie 1984, nr 11, s. 54—74.

¹¹⁸ A. Triller, *Richard Stachnik (1894—1928)*, Preussenland 1982, Jg 20, s. 42—43, nr 3; F. Lulkowski, *Z historii Kościoła katolickiego na Mierzei Gdańskiej*, MDG 1986, nr 4/6, s. 173—175; tenże: *Z historii Kościoła katolickiego na Wyżynach Gdańskich*, M.D.G. 1985, s. 265—270; tenże: *Z historii Kościoła katolickiego na Żutawach Gdańskich*, M.D.G. 1986, nr 1—3, s. 53—57.

¹¹⁹ *Przewodnik Katolicki*, 5. 6. 1983.

¹²⁰ A. Nadolny, *Granice diecezji chełmińskiej*, Studia Pelplińskie 16: 1985, s. 15—25.

¹²¹ *Schematyzm diecezji gdańskiej*, Gdańsk 1980; *Spis duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego w Polsce 1985*, Poznań—Warszawa 1985; *Schematyzm diecezji gdańskiej*, Gdańsk 1986, rec. MDG 1987, nr 7/9, s. 348—350; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej na rok 1987*, Pelplin 1987. Do danych zawartych w tym spisie jak i poprzednim należy podchodzić bardzo ostrożnie, bo np. tylko w dekanacie żukowskim, s. 117—119, jest kilkanaście błędów.

¹²² E. Kleinert, *Organizacja Kościoła na Ziemiach Odzyskanych*, Gwiazda Morza 7/14. 7. 1985; J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Paryż 1937; tenże: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys problematyki 966—1945*, Lublin 1980; L. Müllero-wa, *Sieć parafialna kościoła katolickiego w Polsce w 1980 roku*, Lublin 1982; też: *Sieć parafialna Kościoła katolickiego w Polsce w 1985 r.*, Lublin 1989; *Historia Kościoła 600—1500*, t. 2, Warszawa 1988, tamże: Z. Wiśniowski, *Kościół na ziemiach polskich w średniowieczu*, s. 417—469, t. 3, 1500—1715, Warszawa 1986, s. 347—411, tamże: *Kościół w Polsce w okresie reformacji i odnowy potrydenckiej*; S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1980; F. Stopniak, *Kościół na ziemiach polskich w latach 1848—1978 (w) Historia Kościoła*, t. 5, 1848 — do czasów współczesnych, Warszawa 1985; Z. Pawłowicz, *Kościół a państwo w PRL w latach 1944—1986 (w) Bp Zygmunt Pawłowicz, Człowiek a religia*, Gdańsk 1986, s. 354—408. W. Ciechorski, *Diecezja Gdańska. Wspomnienia w jej 50-lecie 1924—1975*, MDG 1975, nr 7/9, s. 207—224; A. Drzycimski, *Miasto Gdańsk niegdyś, znowu będzie nasze*, W Drodze 1985, nr 7, s. 53—64.

Niektórzy duchowni doczekali się wspomnień względnie krótkich opracowań¹²³.

Szereg parafii i kościołów diecezji chełmińskiej i gdańskiej zyskało oddzielne artykuły¹²¹. A. Jarmakowski i A. Rybicki są autorami oddzielnej monografii poświęconej parafii NSPJ w Gdyni¹²⁵, zaś K. Wójcicki Obłuża¹²⁶. Różnorodnej problematyki religijno-kościelnej dotyczą artykuły kilku autorów¹²⁷. Szereg wątków kościelnych zawierają w sobie prace odnoszące się do historii powiatów, miast, ich dzielnic, obiektów miejskich i wsi¹²⁸. Powojenną memuarystykę reprezentują Z. Próczyński

¹²³ J. Wałkus, *25 lat pracy dla regionu. Jubileusz twórczości naukowo-publicystycznej ks. Władysława Szulista*, Studia Pelplińskie 13: 1982, s. 317—325; F. Stopniak, *Szosta rocznica śmierci ks. prałata dra Józefa Zator-Przytockiego*, M.D.G. 1984, nr 10/12, s. 296—301; Z. Milczewski, *Proboszcz Antoni Łosiński*, Pomerania 1985, nr 2, s. 27—29; Por. także J. Borzyszkowski, *Udział duchowieństwa diecezji chełmińskiej w rozwoju ruchu kaszubsko-pomorskiego*, Studia Pelplińskie 1983, t. 14, s. 27—42.

¹²⁴ J. Domaśłowski, *Sw. Wojciech. Kościoły gdańskie*, Gwiazda Morza 28/4 i 5/5 1985; Z. Kropidłowski, *Kościoły gdańskie. Sw. Barbara*, Gwiazda Morza 4/11. 2. 1988; *Kościoły gdańskie, Brętowo*, Gwiazda Morza 8/15. 5. 1988; J. Domaśłowski, *Kościoły gdańskie. Sw. Jakub w Gdańsku*, Gwiazda Morza 11/18. 10. 1987; *Jak w Prokowie zbudowano kościół*, Pomerania 1988, nr 9, s. 48; Z. Pawłowicz, *Historia Parafii św. Antoniego w Gdańsku-Brzeźnie*, Gdańsk 1985.

¹²⁵ A. Jarmakowski, A. Rybicki, *1949—1979. 30 lat Parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni*, Gdynia 1979.

¹²⁶ K. Wójcicki, *50 lat Parafii św. Andrzeja Boboli w Gdyni-Obłużu*, Gdynia 1988.

¹²⁷ *Karthaus und sein Kloster. Marienparadies ein Bild-Band zum Heimatbuch des Kreises Karthaus*, hrsg. W. Brauer, Münster 1980; J. Samp, *Mariacki kołos*, Pomerania 1981, nr 6, s. 13—15; S. Podgórczyk, *Zniszczenia i odbudowa Bazyliki NMP w Gdańsku*, Jantarowe Szlaki 1985, nr 4, s. 40—47; A. Piwek, *Biskup Krzysztof. Nowe źródło wiadomości do dziejów katedry oliwskiej*, Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura 1980, z. 19, s. 191—197; J. Samp, *Katedra oliwska w jej literackich wizerunkach*, Studia Gdańskie 6: 1986, s. 71—84; H. Skórowski, *Religijne aspekty etosu Kaszubów*, Studia Gdańskie 6: 1986, s. 225—280; Z. Kropidłowski, *Próba oceny Biblii Gdańskiej*, Studia Gdańskie 5: 1983, s. 41—78; B. Lepówna, *Z historii Oliwy*, Gwiazda Morza 9/16. 11. 1986; E. Klamen, *Zarys dziejów Zakonu Dominikańskiego w Gdańsku*, Jantarowe Szlaki 1989, nr 2, s. 3—11; P. Nowina-Konopka, *Galeon „Boża Opatrzność” w budowie*, Tygodnik Powszechny, 2. 8. 1987; J. Lipuski, *Święta wędrówka (O nawiedzeniu Obrazu MB Częstochowskiej na Kaszubach w 1989 r.)*, Pomerania 1989, nr 11, s. 8—9. G. Labuda, *Historia Kaszubów na tle historii Pomorza*, Pomerania 1989, nr 2, s. 1—7; H. Skorowski, *Niektóre aspekty etosu Kaszubów*. Studium etologiczne na podstawie twórczości literackiej Augustyna Necla, Studia Theologica Varsaviensia 1984, cz. 1, s. 22, s. 121—148.

¹²⁸ W. Janke, *50 lat Gimnazjum i liceum w Kartuzach*, Pomerania 1977, nr 4, s. 12—13; J. Borzyszkowski, *Nadole. Przeszłość wsi w pamięci jej mieszkańców*, Gdańsk 1977; M. Lemańczyk, *Lipusz. Przeszłość wsi w pamięci jej mieszkańców*, Gdańsk 1989 (por. moją rec. Pomerania 1990 nr 5/6, s. 40—41); B. Ostrowski, *Monografia gdyńskich dzielnic. Ortowo Morskie, Mały Kack, Ortowo, Kolibki*, R. Gdyński 1980/82, s. 39—51; M. Sołtysik, *Historyczne układy przestrzenne Oksywno*, Rocznik Gdyński 1980/82, s. 35—38; B. Suchocka, *Współpraca, współzawodnictwo i konflikt międzygrupowy w społeczeństwie lokalnej Jastarni*, Rocznik Gdański 1980, z. 2, s. 201—225; J. Borzyszkowski, *Sopot i jego Gwiazda Morza*, Gwiazda Morza 13/20. 4. 1986; M. Sołtysik, *Rekonstrukcja lokacyjnego układu działek niwy siedliskowej wsi kmiecych na terenie objętym granicami miasta Gdyni*, Rocznik Gdyński 1982, z. 2, s. 115—131; B. Grzędzicki, *Chmielno*, Gdańsk 1980; R. Klim, *Drewnica i jej otoczenie*, Jantarowe Szlaki 1987, nr 2, s. 37—43; *Der Kreis Karthaus. Ein westpreussisches Heimatbuch*, hrsg. W. Brauer, Lübeck—Stockelsdorf 1978; W. Brauer,

i S. A. Doleccy¹²⁹.

Bardzo znaczącym osiągnięciem polskiej nauki po 1945 r. stało się wydanie dwóch tomów historii miasta Gdańska. Było to możliwe dzięki odpowiedniej rozbudowie środowiska historycznego nie tylko Gdańska i Torunia ale także innych uniwersyteckich jak Poznań i Warszawa. Recenzenci zgłosili więcej zastrzeżeń do ustaleń A. Zbierskiego, zaś mniej do K. Jasińskiego i M. Biskupa. W drugim tomie zbyt skromnie opracowano reformację¹³⁰.

9. Sztuka sakralna — opracowania ogólne

Z pozycji bibliograficznych należy wymienić takich autorów jak H. Piwońskiego, Z. Kruszelnickiego, *Czasopismo Biuletyn Historii Sztuki* i *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*¹³¹. Poszczególnymi kościołami czy obiektami zajęli się H. Domańska, R. Klim, A. Piwek i B. Szałyński, W. Szulist, J. Samp, H. Ormiński, M. i A. Szypowscy, S. Bogdanowicz,

Karthaus und sein Kloster Marienparadies, Salzburg 1980; F. Mamuszka, *Oliwa, Okruchy z dziejów, zabytki*, Gdańsk 1985; *Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preussischen Mittelpunktes* hrsg v. B. Jahrig und P. Letkemann, Münster 1985, rec. Z.H. 1989, z. 1, s. 123—129; F. Mamuszka, *Sopot, Rys dziejów*, Sopot 1983; *Dzieje Gdyni*, pr. zb. pod red. R. Wapińskiego, Ossolineum 1980; B. Socha-Borzestowski, *Wieś kaszubska Borzestowo*, Londyn 1986; *Ziemia Wejherowska*, pr. zb., Gdańsk 1980; W. Odyniec, *Przeszłość Gdyni do 1920 r.*, *Rocznik Gdyni* 7: 1986, s. 30—42; F. Samuel, *Geschichte der Kreisstadt Neustadt (Westpr.)*, Kelkheim 1986; B. Breza, *Z dziejów wsi Lipusz pod Kościerzyną*, *Jan-tarowe Szlaki* 1987, nr 1, s. 43—47; B. Ostrowski, *Wielki Kack*, *Rocznik Gdyni* 5: 1984, s. 72—78; E. Obertyński, *Obraz starej Gdyni*, *Rocznik Gdyni* 7: 1986, s. 119—136; B. Ostrowski, *Grabówek*, *Rocznik Gdyni* 7: 1986, s. 137—148; J. Borzyszkowski, *Z dziejów Goręczyna, Pomerania* 1989, nr 5, s. 44—47; F. Mamuszka, *Nieco danych o przeszłości Siemirowa*, *Rocznik Sopocki* 1977, s. 115—116; tenże tamże: *Karlikowo — przejściowa rezydencja królewska*, s. 116—120; *Gdynia. Sylwetki ludzi, oświata i nauka, literatura i kultura*, pod red. A. Bukowskiego, Gdańsk 1979; *Gdynia dawna i nowa, przewodnik po wystawie, spis eksponatów*, Muzeum Miasta Gdyni 1988; M. Walicka, *Gdynia — pejzaż sprzed wojny*, Gdańsk 1982; E. Obertyński, *Gawędy o starej Gdyni*, Gdańsk 1987; M. Filipowicz, *Wspomnienia „Bosego Antka” z Oksywia*, *Rocznik Gdyni* 6: 1985, s. 197—209; S. Gierszewski, *Wista w dziejach Polski*, Gdańsk 1982; A. Kowalkowski, *Z przeszłości Kartuz. Sześćsetlecie — ale kiedy?*, *Studia Pelplińskie* 11: 1980, s. 329—338; tenże: *Z przeszłości Kartuz. Koniec „Raju Maryi”*, *Studia Pelplińskie* 1981, t. 12, s. 373—400; M. Sołtysik, *Historyczne podziały terytorium obszaru leżącego w granicach administracyjnych miasta Gdyni*, *Rocznik Gdański* 1984, t. 44, z. 2, s. 5—32.

¹²⁹ Z. Prószyński, *Z belferskiego podwórka. Wspomnienia z Kaszub*, Gdańsk 1984; S. I. A. Doleccy, *Wspomnienia Żuławskie*, Olsztyn 1989.

¹³⁰ *Historia Gdańska*, t. I do roku 1454 pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1978 (rec. Z.H. 1980, z. 3, s. 142—150), t. II 1454—1655, Gdańsk 1982, rec. Z.H. 1984, z. 3, s. 127—140, *Rocznik Gdański* 1984, z. 1, s. 231—234.

¹³¹ *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. Spis treści i indeksy za lata 1976—1980, Warszawa 1981; *Biuletyn Historii Sztuki*. Wykaz zawartości pisma 1932—1981 (BHS) 1982, nr 1—4; Z. Kruszelnicki, *Historiografia sztuki Gdańska i Pomorza*, Wrocław 1980; H. Piwoński, *Indeks sekwencji w zabytkach liturgicznych Krzyżaków w Polsce*, ABMK 1984, t. 49, s. 221—244.

A. Klemp¹³². Katalogi zabytków opracowano dla miast Pucka i Pruszcza Gdańskiego wraz z okolicami¹³³. Kilka pozycji natury ogólniejszej dostarczyli tacy autorzy jak T. Brzała, T. Chrzanowski i A. Januszajtis¹³⁴.

a. Architektura

Badania archeologiczno-architektoniczne i architektoniczne zainteresowały T. Grabarczyka, L. Kajzera, Z. Hołowińską, B. Lepówną i A. Piwka¹³⁵. O ochronie drewnianych kościołów na Kaszubach pisał T. Sadkowski¹³⁶. Problemy konserwatorskie nurtują W. Deurera i A. Piwkę¹³⁷. Stu-

¹³² S. Bogdanowicz, *Bazylika Mariacka w Gdańsku*, Gdańsk 1987; M. i A. Szy-powscy, *Oliwa. Muzyka wieków*, Warszawa 1988; tychże: *Gdańsk*, album, Warszawa 1978; S. Bogdanowicz, *Konkatedralna Bazylika Mariacka w Gdańsku*, Gdańsk 1988; A. Klemp, *Katedra Oliwska, Fundacja i nekropolia książąt gdańsko-pomorskich*, Gdańsk 1987; A. Piwek, *Katedra Oliwska, jej przeszłość i współczesność*, *Studia Gdańskie* 6: 1986, s. 61—70; R. Klim, *Kościół św. Mikołaja w Lisewie*, *Jantarowe Szlaki* 1988, nr 3, s. 40—42; J. Heidrich, *Gdyńskie zabytki*, *Rocznik Gdyński* 1985, nr 6, s. 38—52; H. Domańska, *Sładami gdańskich zabytków*, Gdańsk 1987; teje: *Zarnowiec*, *Ossolineum* 1977; teje: *Puck*, *Ossolineum* 1977; J. Samp, *Osiem wieków katedry oliwskiej. Kolebka i mogiła*, *Pomerania* 1985, nr 9, s. 6—9; W. Szulist, *Kościół św. Walentego w Gdańsku-Matarni*, *Pomerania* 1984, nr 2, s. 39—40; teje: *Okolice Gdańska-Matarni*, *Jantarowe Szlaki* 1990, nr 2, s. 7—12; A. Piwek i B. Szal-łyński, *Oliwa — bazylika katedralna*, *Oliwa* 1981; R. Klim, *Rybacki kościół*, *Jantarowe Szlaki* 1983, nr 2, s. 26—30; H. Ormiński, *Kościół poklasztorny w Kartuzach*, folder, *Kartuzy* 1985 (rec. K. Raepkego), *Pomeranea* 1986, nr 12, 41—43.

¹³³ *Katalog Zabytków Sztuki, Pruszcza Gdański i okolice*, opr. B. Roli i I. Strzelecka, Warszawa 1986; *Puck, Zarnowiec i okolice*, opr. T. Chrzanowski, M. Kornecki, B. Roli, I. Strzelecka, Warszawa 1989.

¹³⁴ T. Brzała, *Kultura ludowa Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1988; T. Chrzanowski, *Kultura artystyczna Pomorza. Szkic problematyki*, *Studia Pelplińskie* 1985, t. 16, s. 125—141; teje: *Wędrówki po Sarmacji europejskiej*, Kraków 1988; A. Januszajtis, *Kunstschätze aus Danzig in der Bundesrepublik*, *Deutsch*, *Poln. Jahr. Bremen* 1989/80 Jg 1, s. 51—71; Por także: *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta Gdańska*, zebrała i wstępem opatrzyła I. Trojanowska, Gdańsk 1978. Por. także: H. Domańska, *Sładami gdańskich zabytków*, Gdańsk 1987.

¹³⁵ A. Piwek, *Romańszczyzna w Oliwie*, *Spotkania z Zabytkami* 1984, nr 1, s. 32—34; teje: *Badania architektoniczne i prace restauratorskie naw bocznych oraz północnej i wschodniej części obojczyka kościoła pocysterskiego w Oliwie w latach 1974 i 1975*, *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura* 1977, z. 14, s. 105—132; Z. Hołowińska, B. Lepówna, *Badania archeologiczno-architektoniczne w obrębie pocysterskiego zespołu klasztorowego w Gdańsku-Oliwie w 1974 r.*, tamże: s. 161—170; T. Grabarczyk, L. Kajzer, *Badania archeologiczno-architektoniczne krypty Judyckich w kościele p.w. św. Piotra i Pawła w Pucku w 1977 r.*, *Studia Pelplińskie* 1978, t. 8, s. 85—107.

¹³⁶ T. Sadkowski, *Ochrona drewnianych kościołów na Kaszubach w obrębie diecezji chełmińskiej*, *Pomerania* 1983, nr 10, s. 48—51; toż: *Studia Pelplińskie* 1983, t. 14, s. 63—73.

¹³⁷ W. Deurer, *Neue Forschungen über die St. Jacobkirche*, *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura* 1981, z. 20, s. 171—184; teje: *Historische und konservatorische Probleme einschiffigen Kirchen der Innerstadt Danzigs*, *Sprawozdanie Gdańskiego Tow. Nauk.* 1982, nr 9, s. 47—52; Dwa tomy ksero teje pozycji w Bibl. PAN w Gdańsku; teje: *Neue Forschungen über die St. Jacobkirche*, *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura* 1979, nr 19; A. Piwek, *Prace konserwatorskie przy fasadzie kościoła pocysterskiego w Oliwie w latach 1971 i 1972*, *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej, Architektura* 1981, z. 20, s. 147—169.

dium poświęcone przeobrażeniom kościoła w Leszkowach napisała T. Siczek-Iżewska¹³⁸. Kalwaria wejherowska ze szczególnym uwzględnieniem architektury stała się rozprawą doktorską J. Więckowiaka¹³⁹. Dwa artykuły J. Frazika odnoszą się do gotyckich sklepień¹⁴⁰.

b. Sztuki plastyczne

Kilku autorów skupiło swoją uwagę na ołtarzach i tak C. Betlejewska na ołtarzu Koronacji NMP z kościoła Mariackiego w Gdańsku, B. Noworyta-Kuklińska na ołtarzu św. Rodziny w kościele św. Brygidy w Gdańsku, Z. Ławicki na głównym ołtarzu w kościele katedralnym w Oliwie i U. Urban-Massowa na św. Dorocie¹⁴¹. Artykuł o stallach chórowych w katedrze oliwskiej napisał Z. Iwicki¹⁴².

A. Karłowska-Kamazowa, J. Domasłowski i A. S. Labuda obdarzyli nas oddzielną pozycją książkową dotyczącą malarstwa monumentalnego, tablicowego i miniaturowego w okresie gotyku¹⁴³. Z kolei książka T. Grzybowskiej odnosi się do złotego wieku malarstwa gdańskiego na tle kultury artystycznej miasta w latach 1520—1620¹⁴⁴.

Wśród obrazów na czoło wysuwa się Sąd Ostateczny Jana Memlinga,

¹³⁸ T. Siczek-Iżewska, *Przeobrażenia kościoła w Leszkowach na Żuławach Gdańskich*. Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Architektura 1981, nr 20.

¹³⁹ J. Więckowiak, *Kalwaria wejherowska. Dzieje, sztuka i architektura*, Wejherowo 1982; tenże: *Kaplica Grobu Chrystusa w Wejherowie*, Studia Pelplińskie 1980, t. 11, s. 271—184; tenże: *Powstanie Kalwarii Wejherowskiej*, Studia Pelplińskie 1981, t. 12, s. 421—432; G. Kustusz, *Święte Góry wejherowskie*, Pomerania 1981, nr 5, s. 23—29, nr 6, s. 25—31.

¹⁴⁰ J. Frazik, *Późnogotyckie sklepienia żebrowe w Gdańsku i jego kręgu*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury 1979, t. 13, s. 133—142; tenże: *Sklepienia gotyckie w Prusach, na Pomorzu Gdańskim i w Ziemi Chełmińskiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 1985, t. 30, z. 1, s. 3—26.

¹⁴¹ Z. Iwicki, *Tabernakulum ołtarza głównego katedry oliwskiej*, Rocznik Gdański 1984, z. 1, s. 219—222; B. Noworyta-Kuklińska, *Flamandzki ołtarz św. Rodziny z kościoła św. Brygidy w Gdańsku*, Roczniki Historyczne 1982, z. 4, s. 49—71; Z. Iwicki, *Der Hochaltar der Kathedrale in Oliwa*, Freiburg 1980; C. Betlejewska, *Ołtarz koronacji NMP z Kościoła NMP w Gdańsku*, Studia Gdańskie 1980, t. 4, s. 203—221. U. Urban-Massowa, *Monografia ołtarza św. Doroty z około 1436 r. w kościele Mariackim w Gdańsku*, maszynopis UAM, Poznań 1976.

¹⁴² Z. Iwicki, *Der Chorgestühl der Olivaer Katedral — Basilika, Cisterzienser — Chronik (Bregenz) 1978 Jg 85, s. 130—155.*

¹⁴³ A. Karłowska-Kamazowa, J. Domasłowski, A. S. Labuda, *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historii Sztuki, t. XVII, 1990. Por. także: A. Karłowska-Kamazowa, *O systemie dekoracji figuralnej we wnętrzach sakralnej architektury ziemi chełmińskiej i Pomorza Wschodniego w XIV i XV stuleciu (w) Sztuka Pobrzeża Bałtyku*, Warszawa 1978.

¹⁴⁴ T. Grzybowska, *Złoty wiek malarstwa gdańskiego na tle kultury artystycznej miasta 1520—1620*, Warszawa 1990.

któremu poświęcono kilka artykułów¹⁴⁵. T. Labuda napisał dwa artykuły na temat gdańskiego malarstwa¹⁴⁶. Jeden z obrazów A. Stecha doczekał się oddzielnego studium ze strony Z. Iwickiego¹⁴⁷. Wspomniani już A. Karłowska-Kamazowa i J. Domaśłowski specjalizujący się w malarstwie gotyckim są znani jeszcze z kilku artykułów dotyczących tego okresu¹⁴⁸. Autorstwo obrazu z Wejherowa roztrząsa S. Klein¹⁴⁹. Uwagi na temat obrazu Uczty Baltazara podała E. Iwanoyko¹⁵⁰. Problemy ikonograficzne jednego z obrazów A. Möllera omawia T. Labuda¹⁵¹. Ogólne studia nad malarstwem pomorskim podjęła A. Gosieniecka¹⁵². O malar-

¹⁴⁵ B. Przybyszewski, *Sąd Ostateczny Jana Memlinga*, Nasza Przeszłość 1979, t. 52, s. 107—166; U. Mazurczak, *Struktura czasu przedstawionego w obrazie Jana Memlinga Sąd Ostateczny*, Gdańskie Studia Muzealne 4: 1985, s. 9—36; J. Białostocki, *Bemerkungen zu zwei Werken Memlings im baltischen Raum, Nordelbingen*, t. 47, 1978, s. 39—45; E. Heller, *Das altniederländische Stifterbild*, München 1976; W. Jahn, *Der Maler Hans Memling aus Seligenstadt* (w) *Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde*. Neue Folge 38 Band. Historische Verein für Hessen in Verbindung mit der Technischen Hochschule Darmstadt, Darmstadt 1980, s. 73—77.

¹⁴⁶ A. S. Labuda, *Predella Filipa Bischofa z kościoła NMP w Gdańsku — problemy późnośredniowiecznej ikonografii śmierci* (w) *Sztuka pobrzeży Bałtyku*, Warszawa 1978; tenże: *Ein westfälischer Maler in Danzig und Thorn am Ende des 15. Jahrhunderts*, Westfalen 1986, t. LXIV; T. Labuda, *Dwa obrazy Trójcy św. z kościoła Mariackiego w Gdańsku. Stan i perspektywy badań*. Sprawozdanie PTPN 1977, nr 95, Wydział Nauk o Sztuce, s. 78—81; tenże: *Sąd Ostateczny Antoniego Möllera z Dworu Artusa w Gdańsku, problemy ikonografii*, Gdańskie Studia Muzealne 1985, t. 4, s. 69—78; tenże: *Malarstwo tablicowe w Gdańsku w 2 poł. XV w.*, Warszawa 1979.

¹⁴⁷ Z. Iwicki, *Andrzeja Stecha obraz w ołtarzu głównym katedry oliwskiej i inne przypuszczalne jego malowidła w tej świątyni*, Rocznik Gdański 1981, z. 1, s. 133—147.

¹⁴⁸ A. Karłowska-Kamazowa, *Malarstwo gotyckie Europy środkowo-wschodniej. Zagadnienie odrębności regionu*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Nauk o Sztuce. Prace Komisji Historii Sztuki, t. 14, Warszawa—Poznań 1982. J. Domosłowski, *Polska północno-wschodnia* (w) *Materiały do katalogu gotyckich malowideł ściennych w Polsce*, Poznań 1981; tenże: *Pomorze Wschodnie* (w) *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984. A. Karłowska-Kamazowa, *Kontakty artystyczne z Czechami w malarstwie gotyckim Śląska, Pomorza Wschodniego, Wielkopolski i Kujaw*, *Folia Historiae Artium*, 1980, t. XVI.

¹⁴⁹ S. Klein, *Sprawa autorstwa łaskami słynącego obrazu Matki Boskiej w Wejherowie*, *Studia Pelplińskie* 1983, t. 14, s. 323—339. Por. także: K. Zalewska, *Wieniec różany Piękną Madonny Gdańskiej na tle ikonografii różańcowej*, BHS 1983, nr 2, s. 175—182; R. Ciecholewski, *Kult Maryi w sztuce pomorskiej*, *Studia Pelplińskie*, t. 17, 1986, s. 81—85; F. Pabich, *O Maryjnych filigramach na Pomorzu*, tamże s. 99—100.

¹⁵⁰ E. Iwanoyko, *Uczta Baltazara — uwagi na temat obrazu w galerii Muzeum Narodowego w Gdańsku*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1985, t. 4, s. 89—101.

¹⁵¹ T. Labuda, *„Tablica jałmużnicza” Antoniego Möllera z kościoła Mariackiego w Gdańsku. Problemy ikonograficzne*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1981, t. 3, s. 141—155.

¹⁵² A. Gosieniecka, *Ze studiów nad malarstwem pomorskim, cz. 1. Przełom XVI i XVII wieku w malarstwie gdańskim*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1976, t. 1, s. 9—36. Por. także: Z. Iwicki, *Domniemana data śmierci malarza gdańskiego Hermana Hana 23. 1. 1628 i malarza chojnickiego Jana Piotra Hackiego 20. 8. 1656*, *Rocznik Gdański* 1984, z. 1, s. 215—217.

stwie w poszczególnych kościołach pisze kilku autorów¹⁵³. Rzeźbę kamienną do swoich badań włączył J. Pałubicki¹⁵⁴. Do epitafiów odnoszą się trzy artykuły¹⁵⁵. W Gdańskich Studiach Muzealnych T. Guć-Jednaszewska zamieściła artykuł o ślusarstwie w Gdańsku średniowiecznym¹⁵⁶. Na sztuce złotniczej swoją uwagę skupiły A. Chodyński i K. Szczepkowska-Naliwajek¹⁵⁷. Problematyki świeczników maryjnych dotknęła A. Kloskowska¹⁵⁸. Haftami gdańskich brygidek zajęła się M. Zelewska¹⁵⁹. Artykuły o rękopisach iluminowanych i inskrypcje należy odnieść do takich autorów jak A. Karłowska-Kamazowa i J. Krajewski¹⁶⁰. Studium o średniowiecznym traktacie teologicznym w pomorskim malarstwie ściennym obdarzył nas J. Domasłowski¹⁶¹.

10. Muzyka i organy

Dorobek z tego zakresu należy raczej do skromnych i w dziedzinie

¹⁵³ A. Diakowska-Czarnota, *Odstąpienie, konserwacja i restauracja części wystroju malarstwa kaplicy św. Jakuba w kościele NMP w Gdańsku*, *Ochrona Zabytków XXXVI*, 1983; też: *Teoria i praktyka rekonstrukcji na przykładzie malowideł ściennych w kaplicy św. Jakuba w kościele Mariackim w Gdańsku*, *Ochrona Zabytków XVI*, 1988; M. Kozarzewski, *Malowidło ścienne w prezbiterium kościoła OO Dominikanów p.w. św. Mikołaja w Gdańsku*. Dokumentacja prac konserwatorskich, maszynopis UMK Toruń.

¹⁵⁴ J. Pałubicki, *Rzeźba kamienna w Gdańsku w latach 1517—1585*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1981, t. 3, s. 175—195.

¹⁵⁵ K. Cieślak, *Luterańskie epitafia obrazowe w kościołach Gdańska (1556—1680)* BHS nr 3/4, s. 293—310; tenże: *Epitafia w Gdańsku odzwierciedleniem przemian życia religijnego miasta*. Sprawozdanie TNT 1985, nr 39, s. 62—64; B. Noworyta-Kuklińska, *Epitafia i tablice dewocyjne w Gdańskim kościele Panny Maryi (w) Chrześcijaństwo a kultura polska* pod red. B. Jaworskiego i A. Kubisia, *Lublin* 1988, s. 225—228. Por. także: T. Bernatowicz, *Uwagi o XVII-wiecznych epitafiach i obrazach z terenu Gdańska*, *Studia Gdańskie* 6: 1986, s. 139—177.

¹⁵⁶ T. Guć-Jednaszewska, *Ślusarstwo w Gdańsku średniowiecznym XIV—XV w.*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1976, s. 39—55.

¹⁵⁷ K. Szczepkowska-Naliwajek, *Złotnictwo gotyckie Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej i Warmii*, *Ossolineum* 1987; A. Chodyński, *Złotnicy i srebrnicy działający w Gdańsku od poł. XIV do końca XIX w. z uzupełnieniem do 1938 r.*, *Sprawozdanie GTN* 1984, t. 11, s. 62—64.

¹⁵⁸ A. Kloskowska, *Symbolika świeczników maryjnych z terenów Polski północnej XV—XVI i XVII wieku*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1981, t. 3, s. 47—63.

¹⁵⁹ M. Zelewska, *Hafty gdańskich brygidek — średniowieczny ornat ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, *Gdańskie Studia Muzealne* 1981, t. 3, s. 9—24; też: *Ornat z gdańskiego warsztatu brygidek*, *Gdańskie* 1989.

¹⁶⁰ A. Karłowska-Kamazowa, *Drogi przenikania iluminowanych kodeksów do Polski w XIII, XIV i XV w.* (w) *Symbolae Historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*. Warszawa 1986; *Gotyckie rękopisy iluminowane na Pomorzu wschodnim*, *Zeszyty Naukowe KUL* 1984, nr 27, nr 2, s. 37—53; też: *Znaczenie iluminatorstwa cysterskiego dla rozwoju gotyckiej dekoracji rękopisów na ziemiach polskich* (w) *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, *Poznań* 1987, s. 367—385; J. Krajewski, *Średniowieczne i nowożytne inskrypcje Pomorza Wschodniego. Stan badań i propozycje programu badań*, *Rocznik Gdański* 1984, s. 5—27.

¹⁶¹ J. Domasłowski, *Dwa przedstawienia średniowiecznego traktatu teologicznego w pomorskim malarstwie ściennym*, *Poznańskie TPN*, *Sprawozdanie nr XCIX* za rok 1981. Wydział Nauk o Sztuce, wyd. 1983.

muzykologii dotyczą muzyki wokalne i kultury muzycznej¹⁶². Gdy chodzi o organy to badania dotyczą bazyliki św. Mikołaja, kościoła św. Trójcy i Bazyliki Mariackiej¹⁶³. Badania akustyczne organów i muzyki organowej w dawnym Gdańsku zamieszczono w dwóch czasopismach¹⁶⁴.

11. Archiwa, Biblioteki, Muzea i Wydawnictwa

Historią archiwów w Prusach Zachodnich zajął się P. Letkemann¹⁶⁵. Swoje uwagi do tego studium wniosła I. Janosz-Biskupowa¹⁶⁶. Historię i stan archiwum miejskiego w Gdańsku omówił C. Biernat¹⁶⁷. Zestaw ksiąg metrykalnych z Pomorza Gdańskiego znajdujących się poza granicami kraju zawiera praca wydana w Salt Lake City¹⁶⁸. Archiwa parafialne badali J. Borzyszkowski i W. Szulist¹⁶⁹. Cenne są informatory o bibliotekach, archiwach i muzeach kościelnych w Polsce¹⁷⁰. Przydatne do historiografii kościelnej mogą być pozycje Biblioteki PAN w Gdańsku¹⁷¹.

¹⁶² *Danziger Kirchen — Musik. Vokalwerke des 16. bis 18. Jahrhunderts*, hrsg v. Franz Kessler Neuhausen Hänssler Verl. 1873; L. Mokrzecki, *Musikkultur in Gdańsk und Elbląg im XVI—XVIII Jh*, Stud. Marit. 1978, s. 98—107; R. Szyszko, *Kultura muzyczna Gdańska drugiej połowy XVIII wieku w świetle gdańskich zbiorów*, R. Gd. 1987, z. 1, s. 167—179; D. Papinis, *Muzyka w kościele św. Bartłomieja w Gdańsku na przełomie XVI i XVII wieku w świetle rękopisu Ms 4005 Biblioteki Gdańskiej PAN*, Zesz. Nauk. Akad. Muz. Gd. 1983, z. 21/22, s. 255—284.

¹⁶³ E. Klamann, *Organy w Bazylice św. Mikołaja w Gdańsku*, Jantarowe Szlaki 1984, nr 1, s. 38—44; *Organy Bazyliki Mariackiej*, Gdańsk 1985; T. Bolduan, *Mariackie organy*, Pomerania 1985, nr 2, s. 12—14; H. Wieczorkiewicz, *Oprawa zewnętrzna organów z kościoła św. Trójcy w Gdańsku — problem rekonstrukcji*. *Organy i muzyka organowa*, t. 5, Gdańsk 1984, s. 151—156.

¹⁶⁴ G. Budzyński, *Badania akustyczne organów oliwskich*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Gdańsku, 1977, s. 16, s. 151—175; J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Gdańsku*, Sprawozdanie GTN 1984, t. 11, s. 81—82.

¹⁶⁵ P. Letkemann, *Die Geschichte der westpreussischen Stadtarchive*, Beiträge zur Geschichte Westpreussens nr 5, Münster 1976, s. 5—96.

¹⁶⁶ I. Janosz-Biskupowa, *Uwagi Petera Letkemanna o historii archiwów miejskich w byłych Prusach Zachodnich*, Z.H. 1979, z. 1, s. 91—96.

¹⁶⁷ C. Biernat, *Das Staatsarchiv in Danzig und die Geschichte, seiner Bastände*, Deutsch — poln. Jahrb./Bremen 1981/82, Jg 21, s. 67—84.

¹⁶⁸ *Finding AIDS to the microfilmed Manuscript Collection of the Genealogical Society of Utah* ed. R.M. Haigh Preliminary survey of the German Collection by R. Smelser with T. Dullien and H. Hinrichs University of Utah Press Salt Lake City 1979, s. 555—580.

¹⁶⁹ J. Borzyszkowski, *Archiwum parafialne w Wielu*, Pomerania 1989, nr 7/8, s. 55—56; W. Szulist, *Przydatność archiwów parafialnych do badań nad przeszłością Kaszub*, R. Gdański, t. 36, s. 125—135; tenże: *Archiwum parafialne w Gdańsku-Sw. Wojciechu*, Miesięcznik Diecezjalny Gdański 1986, nr 1/3, s. 57—59.

¹⁷⁰ R. Nir, *Informator o bibliotekach kościelnych w Polsce*, Chrześcijanin w Świecie 1977, nr 55/57, s. 199—227; tenże: *Informator o archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych w Polsce*, Chrześcijanin w Świecie 1977, nr 54, s. 62—86.

¹⁷¹ *Biblioteka Gdańska PAN*, pr. zb. pod red. M. Babniss i Z. Nowaka, Ossolineum 1986; Z. Nowak, *Biblioteka Gdańska PAN jako warsztat badań księgoznawczych*, *Studia o Książce*, t. 9, s. 137—152, Wrocław 1979; *Katalog rękopisów Biblioteki Gdańskiej PAN*, opr. H. Dzienis, J. Kordel, D. Majkowska, Ossolineum 1978.

¹⁷² E. Jäger, *Die Schroetersche Landesaufnahme von Ost und Westpreussen (1776—1802)*, *Zeitschrift für Ostforschung* 1981, Jg 30, H. 3, rec. A. Tomczaka, Z.H. 1984, z. 1, s. 187—189; Z. Szapowska, *Plany Gdańska, Oliwy, Sopotu i Gdyni w zbiorach kartograficznych Biblioteki Gdańskiej PAN*, Ossolineum 1985.

12. Pozycje pomocnicze

Do nich należy zaliczyć kartografię (w tym także historyczną) i onomastykę. Współczesna historia Kościoła poszczególnych krajów nie może się obejść bez tego rodzaju dorobku. Z kartografii należy uwzględnić 2 pozycje E. Jägera i J. Szukalskiego¹⁷². Z zakresu nazewnictwa pomocne będą studia J. Tredera, H. Górnowicza, H. Popowskiej-Taborskiej, E. Brezy, U. Kęsikowej, H. Bugalskiej, J. Szukalskiego i nazewnictwo miast Pomorza Gdańskiego¹⁷³.

W XX wieku Gdańsk przeżywał sporo ważnych historycznych momentów jak ustanowienie diecezji, wybuch II wojny światowej, narodziny „Solidarności” i przeżywać jeszcze będzie 1000-lecie pobytu św. Wojciecha w tym mieście i z tej racji należy się jemu kościelna nobilitacja.

¹⁷² J. Treder, *Toponimia byłego powiatu puckiego*, Gdańsk 1977; H. Górnowicz, *Toponimia Powiśla Gdańskiego*, Ossolineum 1980; H. Popowska-Taborska, *W sprawie interpretacji pomorskich nazw miejscowych typu Dóbrcz, Drzewicz, Selęczyn. Nazewnictwo obszarów językowych mieszanych*, Wrocław 1981, s. 101—106; E. Breza, *Pochodzenie i pisownia nazwiska Wejher*, R. Gdański 1982, t. 47, z. 1, s. 243—247; U. Kęsikowa, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem OV*, Gdańsk 1976; H. Bugalska, *Toponimia byłych powiatów gdańskiego i tczewskiego*, Wrocław 1985; *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*, pr. zb. pod red. H. Górnowicza i Z. Brockiego, Ossolineum 1978; J. Szukalski, *O nieprawidłowościach w nazewnictwie geograficznym Trójmiasta*, Jantarowe Szlaki 1989, nr 1, s. 56—58.